

PLUGARUL ȘI SUFERINȚA PĂMÂNTULUI – EXEGEZA UNUI MOTIV FOLCLORIC ROMÂNESC

THE PLOUGHMAN AND THE PAIN OF THE SOIL – THE EXEGESIS OF A ROMANIAN FOLKLORIC MOTIF

ANDREI PROHIN¹,

doctor în istorie, lector universitar,
Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice,

<https://orcid.org/0000-0002-9775-046X>

CZU 398.332.19:630*232.216(=135.1)

DOI <https://doi.org/10.55383/amtap.2023.1.17>

Potrivit credințelor populare românești, pământul suferă în timpul aratului. Când primii oameni au tras brazde cu plugul, pământul a sângerat și a început să țipe. Pentru a-i ușura chinul, se recomandă să nu-l lucrezi la amiază și noaptea, deoarece pământul are nevoie de odihnă ca și omul. Acest motiv folcloric a cunoscut mai multe interpretări în etnologia românească. A fost apreciat, succesiv, drept o expresie a animismului, o imagine poetică, o dovadă de profund respect față de natură, o ilustrare a violenței sacre pe care o comite plugarul etc. Motivul suferinței pământului capătă o valoare deosebită în prezent, când ne confruntăm cu o serioasă criză ecologică. Înțelepciunea tradițională ne oferă, astfel, un îndemn la reflecție și reevaluare a comportamentului nostru față de mediul înconjurător.

Cuvinte-cheie: folclor, pământ, arat, suferință, muncă, interpretări

According to Romanian folk beliefs, the soil suffers when man ploughs it. After the first humans had traced furrows, the soil shed blood and started to shout. To ease its pain, it is recommended to refrain from working at noon and at night, because the earth needs rest, like humans. This folkloric motif has known several interpretations in the Romanian ethnology. Specialists considered it, successively, as an expression of animism, a poetic image, a proof of deep respect for nature, an illustration of the sacred violence committed by the ploughman, etc. The motif of the pain of the soil has a special value nowadays when we confront a serious ecological crisis. Traditional wisdom, thus, offers us an impulse to reflect and reconsider our behaviour towards the environment.

Keywords: folklore, soil, ploughing, pain, labour, interpretations

Introducere

Se împlinesc două decenii de la adoptarea *Convenției UNESCO pentru salvagardarea patrimoniului cultural imaterial* (2003). Autorii ei apreciază cultura populară drept o moștenire valoroasă ce merită a fi protejată și transmisă următoarelor generații. Una dintre preocupările majore ale UNESCO în prezent este de a pune în valoare patrimoniul imaterial pentru a soluționa diverse probleme globale: asigurarea unui nivel de viață decent, oferirea accesului la educație pentru toți, protejarea mediului înconjurător, respectarea egalității de gen etc. Cultura populară românească tezaurizează o bogată experiență de adaptare la mediul natural. O bună parte a necesităților unui sat, odinioară, erau asigurate din resurse aproape exclusiv naturale. Experiența înaintașilor noștri în valorificarea naturii, fără a-i epuiza bogățiile, ar putea să ne inspire în cultivarea conștiinței ecologice și, posibil, chiar în schimbarea modului nostru de viață. În paginile de mai jos ne propunem să analizăm un motiv din folclorul literar românesc. Ne referim la credința că pământul „suferă” în timpul aratului. Vom urmări prezența motivului respectiv în prescripțiile rituale, în credințele despre natură și legendele cosmogo-

¹ E-mail: andrei.prohin@gmail.com

nice, apelând la culegeri de la sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX. Apoi, ne propunem să cercetăm exegeza motivului în literatura etnologică, precum și valoarea sa în prezent, ca element de patrimoniu cultural imaterial.

Viziuni populare despre viața pământului

Potrivit unor prescripții din bătrâni, nu se recomandă a lucra pământul în anumite intervale din zi și din an, deoarece pământul ar avea nevoie de odihnă. „Când e soarele drept la amiază-zi, să nu sapi pământul, căci plânge, pentru că pământul atunci sehodineșteca și omul” [1 p. 132]. Nu se cade să lucrezi pământul noaptea, ci „să-l lași să se odihnească” [1 p. 132]. Existența anilor secetoși, cu puțină roadă, se explica prin același argument: „Pământul trebuie să se odihnească ca și omul. Dacă rodește câțiva ani de-a rândul, pe urmă trebuie să fie secetă, căci el atunci se hodinește” [1 p. 132]. Și cutremurele ar fi cauzate de necesitățile gliei: „Pământul e ca și omul: el, când slăbește, când prea tare rodește, tremură, de aceea se cutremură” [1 p. 119]. Atunci când este arat cu plugul, pământul suferă aidoma unei ființe rănite: „Doamne, zice el, mă zgârie, mă taie, nu mai pot!” [1 p. 131], „pe mine mă taie, mă muncesc” [1 p. 132]. Se mai crede că olarul, prin activitatea lui, „arde și chinuiește pământul”. În consecință, după moarte, olarul „va avea mare muncă pe lumea cealaltă” [1 p. 134].

Începuturile plugăriei

Câteva aluzii la faptul că arat este un proces dureros pentru pământ găsim în legendele etiologice: „Când a dat Dumnezeu oamenilor întâi plugul ca să are, au arat o brazdă, dar înlăuntru sângele curgea pohoi [...]. Când au tras brazda a doua oară, sânge nu mai era; îl prefăcuse Dumnezeu să fie alb” [2 p. 247]. Presupunem că legenda are menirea de a explica de ce în solul negru se întâlnesc straturi albe (posibil, se are în vedere lutul). Narațiunea e atestată într-o singură variantă (din Verești, jud. Botoșani) [3 p. 132, nr. 10199]. Cu toate acestea, ideea suferinței pământului transpare și din alte legende cosmogonice. Într-o variantă din ciclul despre Zapisul lui Adam citim că, după izgonirea din Rai, Adam a început să lucreze pământul: „Dar când da cu sapa în pământ, pământul țipa. De ce da omul mai tare, d'ăia țipa și se văita și pământul mai tare” [4 p. 112, 3 p. 434, nr. 11950]. Când Creatorul i-a poruncit să hrănească toate vietățile și oamenii, „auzind pământul această poroncă dumnezeiască, s-a cutremurat de frică, după care cutremur s-a schimbat neteda-i față în munți și văi” (subl. ns.) [5 p. 188, 3 pp. 133-134, nr. 10208]. Iar ca urmare a păcatului fratricidului, pământul și-a schimbat culoarea: din alb a devenit negru [1 p. 132]. În alte legende se povestește că, la începuturile Creației, pământul a crăpat și s-au format văile [3 pp. 132-133, nr. 10203]; „râpele și toate adânciturile de pe fața pământului” au rămas după ce diavolul „începu să sape gropi adânci”, deoarece voia să-L înece pe Dumnezeu [3 p. 133, nr. 10205]. Din pricina Scorpiei sau a lui Iuda, care-i rod stâlpilor, pământul riscă să se prăbușească [3 pp. 160-161, nr. 10373-10376]. Dintr-o legendă despre începuturile lumii aflăm că Dumnezeu i-a spus lui Adam să are o singură brazdă, ea fiindu-i suficientă pentru a obține hrană. Însă, la îndemnul celui viclean, primul om ară o mie de brazde. De atunci munca plugarului a devenit istovitoare, iar roada – puțină și dependentă de capriciile vremii [6 pp. 77-78]. Putem conchide că, odată cu Adam, și pământul a primit osânda de a fi arat pe suprafețe mari. Porunca Creatorului de a ara numai o brazdă putea semnifica deopotrivă grija față de primii oameni și față de pământ, pentru a nu fi brăzdat excesiv.

În fragmentele evocate pământul duce o viață zbuciumată. I se atribuie frecvent suferința, mai ales din cauza activității omului: este tăiat, se cutremură, se crispează, se întunecă... Truda plugarului se situează într-un câmp pozitiv de semnificații (munca rânduită de Tatăl Ceresc) și, concomitent, în unul negativ (munca-pedeapsă pentru păcatul neascultării de Dumnezeu). Greutățile destinului plugarului le împărtășește pământul, fără a fi vinovat.

Primele exegeze ale motivului

Cele mai multe atestări ale motivului „suferinței pământului” provin din culegerea Elenei Niculiță-Voronca [1, 2] apărută în 1903. În următoarele decenii folcloriștii au reprodus ori au re-vestit informațiile sale, adăugând unele completări și comentarii proprii. Gheorghe Ciușanu aprecia astfel reprezentările populare despre pământ: „din toate acestea se vede concepția animistă pe care o are omul simplu despre firea înconjurătoare” [7 p. 20].

Tudor Pamfile sugera că textele culese de E. Niculiță-Voronca trebuie înțelese mai curând ca figuri poetice. El propunea o interpretare materialistă a imaginii despre „sângele” pământului, care ar fi curs în timpul primului arat: „Sângele lui este *apa* pe care o vedem curgând pe deasupra – cum curge sângele în trupul unei vietăți – și pe care o întâlnim în trupul pământului, de îndată ce facem o săpătură” [6 p. 133].

Ovidiu Papadima respinge ideea că folclorul românesc ar oglindi credințe animiste. Citând credințele despre odihna pământului la amiază, sângerarea lui etc., savantul le apreciază drept o viziune lucidă a țaranului român, „menită să împace și mai adânc omul cu natura” [8 p. 110]. Grijă față de natură, în viziunea lui Papadima, își are izvorul în „conștiința sfințeniei muncii” [8 p. 132]; „țaranul nostru respectă adânc tot ceea ce poartă pecetea trudei: ființă, plantă, lucru” [8 p. 133]. Drept dovadă invocă relatări folclorice despre chinul pământului, al grâului, porumbului, pentru a oferi hrană oamenilor și animalelor. O. Papadima concluziona: „Nu e un animism elementar, ci plasticizarea credinței că totul în lumea aceasta se naște, crește și suferă pentru ca să-și împlinească datele sfinte ale misiunii sale” [8 p. 103]. Autorul elogia viziunea tradițională asupra naturii, punând-o în contrast cu cea modernă: „nu poți să nu o admiri în noblețea cu care purifică sufletul uman de zgura unei lăcomii în exploatarea firii, prin care astăzi omul modern umilește și mai ales pustiește pământul” [8 p. 111].

Interpretările etnologilor postbelici

În lucrările publicate după al Doilea Război Mondial vom afla analize mai complexe ale credințelor populare despre pământ. Mircea Eliade afirma că, în diverse mitologii, pământul este perceput drept o mamă din care se desprind toate ființele vii și în care revin după moarte: „Pământul e „viu” pentru că e, în primul rând, fertil” [9 p. 265]. Conform gândirii mitice, toate ființele vii (vegetația, animalele, oamenii) sunt legate între ele, deoarece au apărut din pământ și posedă „*viața* care pulsează atât în Mamă cât și în creaturile ei” [9 p. 267]. Din acest motiv, o crimă împotriva oricărei forme de viață se răsfrânge negativ asupra tuturor celorlalte ființe, „în virtutea solidarității lor organice” [9 p. 267]. Argumentarea reputatului istoric al religiilor se sprijină preponderent pe citate din literatura antică greacă (Homer, Hesiod, Sofocle). Nu amintește folclorul românilor, dar putem afirma că textele consemnate de Elena Niculiță-Voronca (despre pământul care s-a înnegrit după omorârea lui Abel ș.a.) ilustrează cu prisosință concluziile lui Eliade.

În sinteza *Mitologie română* Romulus Vulcănescu comentează mărturiile folclorice de mai sus drept o „reprezentare animist-antropomorfică” a pământului [10 p. 443]. Sângerarea pământului arată, alături de alte credințe populare, denotă că „Pământul Mumă este însuflețit de sentimente proprii și o înaltă moralitate” [10 p. 442]. Vulcănescu propune o reconstituire a evoluției acestor reprezentări. Ele au parcurs „o fază de creație cosmică sacră”, urmată de „o fază de însuflețire a pământului (faza animistă și animatistă) și o fază de figurare antropomorfă a pământului (faza magico-mitică politeistă)” [10 p. 441]. Autorul afirmă că, în spațiul carpato-danubiano-pontic, s-a produs o fuziune între credințele dacilor și „cultul latin al zeiței *Pământul Mumă*”. Grație influenței creștinismului, „motivul imaginea și, implicit, rostul Pământului Mumă, răspândit în provincia Dacia, a fost treptat substituit între secolele IV și VI de motivul imaginea și rostul „Maicii Domnului” [10 p. 443].

Sabina Ispas analizează motivul „chinul plantelor”, prezent în unele cântece, descântece și basme populare românești. Motivul menționat cuprinde relatarea chinurilor pe care le îndură cânepa și

grâul până la obținerea produselor finite (pânza de cânepă, respectiv, colacul de grâu). Pornind de la exegezele lui M. Eliade, R. Girard și ale altor autori, folclorista bucureșteană deduce că narațiunile de acest gen îndeplinesc o funcție ritualică. Ea constă în „actualizarea unui sacrificiu, săvârșit „la început”, care urmează să întoarcă sau să stăvilească violența, să purifice spațiul și timpul în care se desfășura ceremonia” [11 p. 127]. În interpretarea autoarei, „chinul plantelor” întruchipează „sacrificiul vegetalului”, necesar în riturile de întemeiere (precum nunta), deoarece „creația înseamnă sacrificiu” [11 p. 129].

Concepția despre „chinul plantelor”, ca mecanism de aplanare a conflictelor, o continuă Varvara Buzilă. Dacă Sabina Ispas aduce exemple din folclorul literar, cercetătoarea de la Chișinău lărgeste exegeza spre discursul ritualic (din obiceiurile de nuntă). În gândirea mitologică, constată autoarea, se pune semnul egalității, în mod simbolic, între om și grâu: „raporturile om-grâu nu se înscriu în formula subiect-obiect, ca în cazul celorlalte lucruri, ci este de natură subiect-subiect” [12 p. 60]. Acest fapt „înlesnește în condiții rituale un schimb de acțiune de la om la pâine și viceversa” [12 p. 59]. V. Buzilă se referă la munca grea de cultivare a grâului și obținere a pâinii, observând paradoxul: „nu chinul omului care le înfăptuiește apare în prim-plan în cultura românească, ci cel al grâului, rezultat din cultivare și prelucrare [...], pâinea gata reprezintă la egal chinul omului și al grâului, ceea ce constituie încă un temei pentru a opera egalarea bob-om sau pâine-om, iar de aici a transfera acțiunea când pe unul, când pe celălalt, pentru a rezolva conflictele” [12 p. 45].

În această ordine de idei, considerăm că suferința pământului arat, evocată în folclor, poate fi interpretată drept parte a descrierilor greutăților muncilor agricole, pe care le îndură omul, cerealele și glia. Motivul „chinul pământului” pare a avea o prezență sporadică în folclorul literar, comparativ cu cel al grâului și pâinii. Înțelegem suferința pământului ca o proiecție a suferinței îndurate de plugar și ca o expresie a solidarității omului cu natura.

Sugestii valoroase pentru exegeza aceluiași motiv ne oferă studiul Ioanei Repciuc, consacrat semnificațiilor muncilor agricole în descântece și *Plugușor* [13]. Rezumând concluziile mai multor etnologi de peste hotare, cercetătoarea din Iași argumentează că munca agricultorului poate fi asociată violenței: „gestul agricultorului de a împlânta plugul în *TellusMater* [Pământul Mamă – n.n.] a fost perceput, în imaginarul ancestral, ca un act de violență sacră” [13 p. 196]. Unul dintre argumente reiese din faptul că „cercetătorii uneltelor arhaice de arat au observat coincidența simbolică a instrumentelor agricultorului cu cele ale războinicului” [13 p. 205]. „Vinoțați” de violență față de natură sunt toți cei implicați în procesul de obținere a pâinii: „secerătorul, nevoit să ucidă spiritul vegetațional așa cum plugarul omora spiritul pădurii și al vegetației sălbatice [...], morarul, la rândul său, ucide spiritul grâului” [13 p. 209].

Valențele motivului în prezent. Concluzii

Toți cercetătorii evocați mai susau apreciat reprezentările populare despre pământ și muncile agricole ca mărturii ale unei gândiri mitice, profunde și originale, dar caracteristică altor epoci ale istoriei. În folclor aflăm doar unele rămășițe ale gândirii respective. Autorii *Convenției UNESCO pentru salvagardarea patrimoniului cultural imaterial* ne îndeamnă să păstrăm valorile culturale imateriale *din prezent*, să le punem în serviciul dezvoltării durabile a societății și să le transmitem urmașilor. Deschizând primul volum din *Patrimoniul cultural imaterial din România*, vom afla înscrise „chinul pâinii” alături de chinul brânzei și al cânepii. Alcătuitoarii le numesc „povestiri cu funcție magică încadrate unor obiceiuri calendaristice” [14 p. 20, nota 46], punându-le alături de colindat, urat, teatrul popular de iarnă și alte obiceiuri de peste an. Se subînțelege că povestirile cu funcție magică supraviețuiesc, preponderent, în folclorul ritualic, la sărbătorile calendaristice.

O încercare de reconsiderare a reprezentărilor populare despre pământ întreprinde Narcisa Știucă în volumul doi al aceleiași lucrări. Dumneaei semnează capitolul „Științele pământului”. Formularea titlului ne sugerează încercarea autoarei de a cuprinde mărturiile folclorice într-un sistem, reprezen-

tând o veritabilă știință care anticipează gândirea savantă modernă. Între elementele de patrimoniu imaterial consemnate în capitol vom afla „ritmurile pământului”, pe care N. Știucă le explică astfel: „Conceput ca organism viu, pământul, ca și oamenii, are nevoie de odihnă, de aceea trebuie respectate de către agricultori „conacele” (prânzurile) și succesiunea semănturilor” [15 p. 49, nota 24]. Recunoaște că a elaborat capitolul în baza publicațiilor din domeniu, dar „interesul etnografilor s-a îndreptat arareori către aceste aspecte ale vieții tradiționale” [15 p. 48]. Constatarea poate fi un îndemn la investigații de teren, pentru a completa domeniul reprezentărilor populare despre pământ, în măsura în care se mai păstrează în memoria colectivă. Ținând cont de problemele ecologice acute, de secetele frecvente, credem că avem șanse să descoperim noi mărturii ale conștiinței că pământul suferă asemeni omului. Probabil, vom regăsi foarte puțin sau chiar nimic din ceea ce Elena Niculiță-Voronca a cules în Bucovina mai bine de un secol în urmă. Însă folclorista a salvat astfel de la uitare „un material de spiritualitate eternă și universală” (L. Berdan) [1 p. 16]. Lectura cărții sale constituie astăzi un îndemn la reflecție, la reevaluare a comportamentului nostru în raport cu pământul care ne ține și ne hrănește.

Referințe bibliografice

1. NICULIȚĂ-VORONCA, E. *Datinele și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*. Vol. 1. Iași: Polirom, 1998. ISBN 973-683-067-5.
2. NICULIȚĂ-VORONCA, E. *Datinele și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*. Vol. 2. Iași: Polirom, 1998. ISBN 973-683-126-4.
3. BRILL, T. *Tipologia legendei populare românești*. Vol. I. Legenda etiologică. București: Saeculum, 2005. ISBN 973-642-078-7.
4. MIHAIU, I.D. Răscumpărarea. In: *Ion Creangă: Revistă de limbă, literatură și artă populară*. 1915, nr. 4, pp. 112–114.
5. *Legende populare românești*, I. Ediție critică și studiu introductiv de T. Brill. București: Minerva, 1981.
6. PAMFILE, T. *Mitologia poporului român*. București: Vestala, 2006. ISBN 973-120-011-8.
7. CIAUȘANU, Gh.F. *Superstițiile poporului român în asemănare cu ale altor popoare vechi și noi*. București: Saeculum I.O., 2005. ISBN 973-9399-26-6.
8. PAPADIMA, O. *O viziune românească a lumii: Studiu de folclor*. București: Saeculum I.O., 2009. ISBN 978-973-642-220-1.
9. ELIADE, M. *Tratat de istorie a religiilor*. Ed. a 4-a. București: Humanitas, 2008. ISBN 978-973-50-2005-7.
10. VULCĂNESCU, R. *Mitologie română*. București: Editura Academiei RSR, 1987.
11. ISPAS, S. Motivul „chinul plantelor” în folclorul românesc. In: *Revista de etnografie și folclor*. 1984, t. 29, nr. 2, pp. 119–130.
12. BUZILĂ, V. *Pâinea: aliment și simbol. Experiența sacralului*. Chișinău: Știința, 1999. ISBN 9975-67-134-9.
13. REPCIUC, I. Elemente de rit agrar în descântecul românesc. In: *Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei*. 2011, vol. XI, pp. 195–220. ISSN 1583-6819.
14. *Patrimoniul cultural imaterial din România: Repertoriu*. Vol. 1. București: CIMEC – Institutul de Memorie Culturală, 2009. ISBN 978-973-7930-23-1.
15. *Patrimoniul cultural imaterial din România: Repertoriu*. Vol. 2 A. București: Editura Etnologică, 2014. ISBN 978-973-8920-74-3.